

## תיאור מקרה של טיפול באומנות חזותית עם אישה העוסקת בזנות

מאת: מאיה טל, בוגרת תואר MA בביה"ס לטיפול באומנויות, אוניברסיטת חיפה

### סקירת ספרות

זנות היא תופעה שזכתה לכינוי "המקצוע הוותיק בעולם", אך העיסוק המחקרי בה החל דרכו רק לפני כשלושה עשורים (Farley & Kelly, 2000). קיים מיעוט של מחקרים החוקרים את ביטויי עולמן הפנימי של נשים שעוסקות בזנות, ופחות מכך, אם בכלל, בהקשר של חשיפה לתרפיה באמצעות אומנות חזותית. ראשית, המבוא יתאר מצבי חיים ודפוסי התנהגות האופייניים לאוכלוסייה זו, ולאחר מכן יבחן כיצד תרפיה באומנות חזותית נוטה לקדם נשים החולקות חוויות רגשיות ואירועי חיים דומים, עם אלו של נשים העוסקות בזנות.

### אוכלוסיית המחקר: נשים שעוסקות בזנות

זנות מוגדרת כמתן שירותי מין עבור תמורה חומרית, אשר לרוב כוללת ממון, תנאי מחייה וסמים (Jesson, 1993). היקף תופעת הזנות אינו ידוע בוודאות, בעקבות היעדר מעקב אחר העוסקות בו (רימרמן, 1997), אך ידוע כי טווח גילאי הכניסה לזנות נע בין 8-21 שנים (McCabe, Acree, O'Mahony, 2011; McCabe, Kenny, Twyford, Quigley, McGlanaghy, Roe- Sepowitz, Hickel, Pe'rez- Loubert & Egan, 2011).

שורשי תופעת הזנות קושרו בעבר על ידי מחקרים פסיכואנליטיים לאופיין החולני של הנשים ולעברן הפתולוגי. עיסוקן בזנות מוסבר על ידי חסך רגשי מהילדות (Newman & Bullough, 1981), צורך למרוד בנורמות (Bullough, 1996), ומאפיינים אישיותיים הנוטים להוביל למצבי קורבנות (Farley & Kelly, 2000). אולם, הסברים אלו מבוקרים בהכללת יתר של תצפיות מוגבלות (Vanwesenbeeck, 2001).

מחקרים עדכניים מראים קשר הולך וגובר בין חוויות של התעללות בילדות ובגרות לבין הכניסה לעולם הזנות, ביחוד כאשר מדובר בריבוי של תוקפים ובחשיפה להתעללות ממושכת

העיסוק המחקרי בנשים שעוסקות בזנות החל דרכו רק לפני שלושה עשורים, ומעט ידוע על עולמן הפנימי ועל הטיפול הנפשי בהן, לרבות בתחום הטיפול באומנות. נשים אלו חשופות לנסיבות חיים טראומטיות ומפתחות הגנות דיסוציאטיביות ותוקפניות, המשמשות ככלים הישרדותיים בחייהן. אולם, הגנות אלו מתבטאות גם בתהליך השיקום שלהן במהלך ניסיון לצאת ממעגל הזנות, ומייצרות התנהגויות אלימות ופולשניות שאינן מספקות מרחב עיבוד הולם, הן לעצמן והן לסובבות אותן.

המחקר הנוכחי בחן האם טיפול קבוצתי באומנות נחוה כסביבה מוגנת לעיבוד תכנים אישיים בקרב נשים שעוסקות בזנות, דרך תיאור מקרה של אישה משתקמת במרכז המיועד לאוכלוסייה זו. מטרת הקבוצה היו הכרות עם חומרי יצירה, למידת השימוש בהם לצורך ביטוי אישי, וחיזוק עצמאות הבחירה, אשר נוטה להישלל בקרב נשים אלו. מהטיפול בניבה (שם בדוי), שכלל מפגש פרטני אחד ושלושה מפגשים קבוצתיים, עלו מספר תמות: עיסוק בקשר עם דמויות משפחתיות (בעקבות התאלמנות וקשר הרסני עם בנה), חוויה קורבנית בקשרים בין-אישיים, השתקמות בצל סביבה חברתית מאיימת, ותנדודות בין חוויה רגשית מוצפת למנותקת.

מהטיפול בניבה, עלה כי בקבוצה היא נקלעה למצבי סיכון חברתיים, ובמפגש הפרטני חוותה הצפה רגשית. מאפייניה האישיותיים מביאים לצורך בטיפול קבוצתי מוגן יותר. ניכר כי לתרפיה קבוצתית באומנות ישנם יתרונות וחסרונות בעבודה עם נשים שעוסקות בזנות, בעוד שהרכיב האומנותי משמש כאלמנט טיפולי מיטיב. אולם, ישנו צורך בהמשך חקר השפעת התרפיה באומנות על האוכלוסייה, בכדי לסייע בהבנת התהליכים התורמים ליציאתה ממעגל הזנות.

**מילות מפתח:** תרפיה באומנות חזותית, זנות, תיאור מקרה, טיפול קבוצתי, מרחב טיפולי בטוח.

ישנם קושי בחיבור לעצמי ומחסום ורבלי, עשוי תחום התרפיה באמצעות האומנות לספק מענה טיפולי.

**תרפיה באומנות בקרב נשים החולקות מצבי חיים משותפים עם נשים העוסקות בזנות**

תרפיה באמצעות אומנות מספקת הזדמנות לביטוי עצמי, חקר עצמי והקלה רגשית, וכן, מהווה כלי לתקשורת עם חוויות שאזלו המילים לתארן. פעילות יצירת האומנות משולה ליצירת העצמי, למתן משמעות לחלקים פנימיים, ולהבעתם באמצעות צורה ומבנה הגלויים לעין ( Ferszt, Hayes, DeFedele & Horn, 2004). יכולת הבחירה שכרוכה בתהליך היצירה מספקת חוויה של שליטה, והתוצר האומנותי מקנה לגיטימציה לחוויות העולם הפנימי ( Oster, Magnusson, Thyme, Lindh & Astrom, 2007).

בקרב נשים שעוסקות בזנות, הן החופש לבחור והן תקפות החוויה הפנימית נוטים להישלל, ומחקרים רבים מעידים כי בכוחה של תרפיה באומנות לענות על צרכים אלו. על אף שלא נערכו מחקרים שדנים בהשפעתה על אוכלוסיה זו באופן ישיר, מסגרת טיפולית זו נחקרה בקרב נשים החולקות מאפייני חיים הדומים לאלו של נשים שעוסקות בזנות. להלן מוצגים מצבי חיים אלו, ואופני ההתמודדות עימם בטיפול באמצעות אומנות.

**טיפול באומנות עם נפגעות התעללות וטראומה**

כאמור, הספרות מראה כי הקשר בין חשיפה להתעללות בילדות לבין הנטייה לעיסוק בזנות בבגרות, הולך ומתחזק. יתר על כן, נשים שעוסקות בזנות נחשפות בבגרותן באופן חוזר ונשנה ליחס משפיל ומתעלל (Farley, 2003). טיפולים המיועדים לנפגעות התעללות וטראומה פונים לסוגיות משפחתיות, תחושות של פחד וכעס, ובניית אמון ( Brooke, 1995).

מחקרים שבחנו את השפעתה של תרפיה באומנות על ניצולות התעללות, מצאו את הממדים האקספרסיביים הקיימים בה כיעילים יותר מבחינה טיפולית, ביחס לתרפיות ורבניות, אשר אינן מצליחות לתפוס את מכלולן של חוויות גוף קשות ( Oster, Magnusson, Thyme, Lindh & Astrom, 2007). בכתביה של זומר (2004) על טיפול בנפגעות גילוי עריות, נראה שימוש תדיר בחומרי יצירה כאמצעי תקשורתי והבעתי, וכתחליף למילים שביטויין שותק בעקבות הטראומה. אספקטים יצירתיים ותנועתיים המלווים את תהליך היצירה משקפים את חוויית ההתעללות, והתוצר מהווה מיכל לתחושות אופייניות של זעם, אשמה ובלבול (Lefevre, 2004).

יתר על כן, הממד הטקטילי הטמון באומנות- ההתערות החושית של מגע בחומרי היצירה- מספק נגישות לזיכרונות

(Cobbina & Oselin, 2011; Farley, 2003). קשר זה מוסבר על ידי מגוון גורמים מתווכים, חלקם חברתיים, כגון, התערות במערכות יחסים רומנטיות נצלניות ולא יציבות והתחברות לתתי קבוצות עברייניות, וחלקם תוך-אישיים, כגון, קהות רגשית והתנהגות אנטי-סוציאלית ( Wilson & Widom, 2011). שילוב הגורמים מוביל לחשיפה למצבי סיכון נוספים לאורך החיים כשחזור של ההתעללות, ביניהם הכניסה לעולם הזנות (Brooke, 1995).

גורם נוסף שלו קשר הדוק עם עיסוק בזנות הוא התמכרות לסמים ולאכזוהול. מחקרים מסוימים מדגימים כי בהיעדר כישורים תעסוקתיים ובנוכחותו של קושי כלכלי, הזנות משמשת כאמצעי למימון התמכרות לסמים ( Choi, 2011; Dalla, 2000). אולם, אחרים מראים כי השימוש בסמים במהלך העיסוק בזנות הוא חיוני להישרדות הנפשית, שכן, הוא מעמעם את תחושת הבושה הנלווית לעבודה המינית, ומספק ניתוק פיזי ורגשי מהמעשה בעת התרחשותו ( McCabe, Acree, O'Mahony, McCabe, Kenny, Twyford, Quigley, & McGlanaghy, 2011).

מחקרים רבים מראים כי נשים העוסקות בזנות נתונות לנסיבות חיים קשות וטראומטיות. במחקר מספרו של Farley (2003), שדגם 854 משתתפים העוסקים בזנות, נמצא כי -60% 90% מהמשתתפים חוו אונס, 95% היו קורבנות לאלומות פיזית, 88% סבלו מאלימות מילולית וביזוי חברתי, ובקרב 68% אובחנו סימפטומים של הפרעת דחק פוסט טראומטית. נשים שעוסקות בזנות חשופות ליחס של בוז, שנאה ואובייקטיביקציה, וחווייתן הרגשית מאופיינת בקושי בוויסות הרגשי, בתחושות של אובדן הזהות האישית, ובתפיסת העצמי כאובייקט מיני נשלט.

התמודדות עם מציאות זוועתית זו מלווה לרוב בהגנות דיסוציאטיביות, הכוללות הקהיה או ניתוק רגשי, קושי להישאר בחוויה הרגשית, והתנהגויות של הימנעות, ומטרתן למנוע את המפגש עם הגירוי המציף (Lefevre, 2004). המנגנון מייצר חוויה נפשית מפוצלת, המותירה את הרגשות הכואבים מחוץ למודעות, ומאפשר את המשך העיסוק בזנות מבלי לחוש את פגעיו במלוא עצמתם. אולם, חווית דיסוציאציה ממושכת מייצרת נתק בין הרגש לקוגניציה, תרדמת חושים ודה-פרסונליזציה, ומצריכה חיזוקים נוספים, כגון התמכרויות ואסטרטגיות הסוואה (Schwartz, 2000). חווית הניתוק של הנשים מרגשותיהן ומאירועי החיים הקשים מובילה תדירות להכחשת מצבן, ועל כן מקשה על הגשת סיוע. במקרה זה, שבו

ובדומה למילים, מספקות חוויית יצירה נשלטת, ולכן השימוש בהם עשוי להעיד על נתק (Kramer, 1979; Moon, 2010). חוויית הניתוק עשויה להתבטא גם בדימוי האומנותי, למשל, בצורת דימוי מפורק. יצירה המורכבת מחלקים מנותקים מייצגת את חוויית הפירוק העצמי, כלומר, את הנתק שקיים בין חלקים פנימיים שונים. דוגמא לכך מופיעה בתיאור וויזיטה של אישה שחוותה התעללות מינית בילדותה, ובה ציירה עץ שכל מרכיביו מופרדים ותלויים באוויר. קודם לציורו, המטופלת לא הייתה מודעת לפיצול הקיים בתפיסתה את ההתעללות ואת עצמה, והעץ המפורק שימש כעדות מטאפורית-קונקרטיית לכך (זומר, 2004).

אם כן, אחת מסגולותיה של התרפיה באומנות היא היכולת להמחשה (נוי, 1999), אשר משמשת כמראה לייצוג העצמי, ומקנה לאמירות פנימיות, שאין מילים לבטאן, חזות קונקרטיית בעלת צורה ומבנה. בתיאור מקרה של נפגעת גילוי עריות (Lefevre, 2004), אלמנט ההמחשה קיבל תפקיד משמעותי בקידום הצלחת הטיפול: בריאה של תוצרים קונקרטיים אשר שיקפו את עולמה הפנימי של המטופלת, אפשרו לה לספק מענה לצרכים חסרים באמצעות האומנות (כגון יצירת מקום בטוח, וגילוי כי להתעללות מהעבר ישנם ביטויים בהווה). ההתבוננות ביצירה מעניקה למטופל את היכולת לחזות מבחוץ במטאפורות השוכנות בפנימיותו, ולהתעמת עם התוכן שהן מייצגות, ביצירה ובמלל. כמו כן, היא מספקת אפשרות לרפלקציה, המובילה לקתרזיס ולתובנה ביחס לתוכן העולה בה (Brooke, 1995), ובכך מהדקת את החיבור לעצמי.

#### טיפול באומנות בהתמכרויות לסמים ולאכזחה

אחת מהדרכים שבאמצעותה מושג הניתוק הרגשי הוא התמכרות לסמים ולאכזחה, אשר לה, כאמור, ישנו קשר הדוק עם עיסוק בזנות. במחקרים על תרפיה באומנות בקרב מכורים נמצא כי הטיפול פונה לנטיה להתכחשות למצבם, מקדם הבעה רגשית, ומעודד יצירתיות (Holt & Kaiser, 2009; Moore, 1983).

מנגנון ההכחשה הוא הראשון להתבטא במסגרת הטיפול, ומהווה את יסוד ההתמכרות. בשלב התחלתי זה של התרפיה, בכוחה של האומנות לשקף למטופל את מצבו, ולעורר בו צורך בשינוי (Holt & Kaiser, 2009). Hanes (2007) בחן את השפעתה של תרפיה קבוצתית באמצעות אומנות על מכורים, תוך שימוש בציורי פורטרטים, ככלי המייצג מראה לעצמי. מחקר הראה כי בכוחו של ציור ספונטני של פורטרט פרונטלי לקדם זיהוי וקבלה של נושא שקשה להכיר בו.

ההתעללות דרך הגוף, ומאפשר את חווייתם מחדש בהיעדר הצפה רגשית. יכולת הבריאה של תוצרי אומנות מגבירה את הערך העצמי, ומניבה תחושה מחודשת של שליטה ובעלות על הגוף, אשר אבדו בעקבות ההתעללות (Anderson, 1995; Brooke, 1995). מחקר על נשים החולות בסרטן השד (Oster et al., 2007) הראה ממצאים דומים- אובדן השד ערער את תפיסת גבולות גופן, ובמהלך טיפול קבוצתי באמצעות אומנות, ציור קו מתאר הגוף בהיעדר השד אפשר קביעת גבולות מחודשת באופן נשלט.

פעמים רבות, התוצרים האומנותיים מייצגים באופן סמלי את התוקפים, ומאפשרים לנפגעות ההתעללות להתעמת עימם באמצעות שיח מילולי או יצירתי, שלא התקיים במציאות (Anderson, 1995). יכולתה של האומנות להמחיש את העולם הפנימי והחיצוני, מאשרת את קיומה של ההתעללות, הנוטה להיות מוכחשת על ידי הסביבה (Brooke, 1995). אם כן, טיפול באומנות בקורבנות התעללות עוסק בהגברת תחושות של התאמה, שליטה ומסוגלות, דרך עידוד לבחירה בחומרי יצירה ובסגנון אומנותי אישי, וכן, במתן לגיטימיות לחוויה הפנימית ולפרשנותה, דרך יצירת דימויים והרהור בהם (Oster et al., 2007).

#### התמודדות טיפולית באמצעות אומנות עם חוויית ניתוק

כאמור, מנגנון הדיסוציאציה משמש להתמודדות עם חוויית חיים טראומטיות, ואופייני בקרב נשים העוסקות בזנות. טיפול בהפרעות דיסוציאטיביות שואף ליצירת אינטגרציה מחודשת של החלקים המנותקים, וגם במקרה זה, תרפיות ורבוליות נמצאו כיעילות פחות מתרפיה ביצירה. הסיבה לכך היא שמילים נוטות לייצר חוויה קוגניטיבית נשלטת, המגנה על החוויה הרגשית על ידי השארתה מחוץ לסיפור המילולי (Lefevre, 2004). תרפיה באומנות מגיבה לצורך בבריחה רגשית ביכולתה להכיל תחושות עוצמתיות ולחברן אל המטופל, ומאידך, לאפשר לו מרחק מהן (Anderson, 1995; Fersztet, 2004; Hayes, DeFedele & Horn, 2004).

מידת החיבור הרגשי מקבלת ביטויים שונים באומנות, ביניהם סוג החומר הנבחר לצורך היצירה. הבחירה אינה מקרית, אלא משקפת את נפש היוצר ואת צרכיה בהתאם ליכולת החומר הנבחר לענות עליהם, ומבטאת את תחושותיו בדיוק רב (אורבך, 2003). בספרות מתוארים שני סוגים עיקריים של חומרים: חומרים רגרסיביים (צבעי גואש, חימר), בעלי מרקם רך וסמיך המעודדים עיסוק בעל אופי טקטילי, ולכן גם רגרסיה; וחומרים מארגנים (עפרונות, פסטלים), שאיכויותיהם מניבות בקלות תוצרים בעלי גבולות מוגדרים,

השתתפו בקבוצת תרפיה באומנות, לא הרשו לעצמן לצייר את דמותן כחלשה או בוכיה, אך גם התקשו להתבונן בציורים שבהם הן מופיעות כחזקות וכוחניות, מכיוון שחשו בעצמי המזויף שלהן.

בהתאם לכך, בהשוואה בין שני המחקרים המצויינים לעיל, ניכר כי בתיאורי הטיפולים הפרטניים (Ferszt et al., 2004) מתקיימת חשיפה רבה יותר של תכנים אישיים, ביחס לתיאורי הקבוצות, שבהם הופיעו ביטויי חוסר שיתוף פעולה עם הטיפול (Hanes, 2008). בהתייחס לנתון חשוב זה; לעובדה ששנים שעוסקות בזנות מגיעות להשתקם מאירועי חיים אכזריים, כאשר לרשותן עומדת רק הדיסוציאציה ככלי להגנה; בסביבה שאינה תמיד מספקת את האפשרות לעיבוד הולם ועשויה להיות פולשנית ואלימה; נשאלת השאלה עד כמה בטוח עבור נשים אלו לחוות תהליכים תוך אישיים כה אינטימיים, בסביבה כה מסוכנת.

בעבודה זו, ברצוני לחקור, באמצעות תיאור מקרה של אישה שעוסקת בזנות, את שאלת המחקר הבאה: האם טיפול קבוצתי באמצעות אומנות נחוה כסביבה מוגנת לעיבוד תכנים אישיים בקרב נשים שעוסקות בזנות?

## השיטה

### מסגרת הטיפול

הטיפול התרחש במרכז לשיקום נשים שעוסקות בעבודות מין, אשר מציע מקום מגורים וסיוע סוציאלי לנשים המביעות רצון לצאת ממעגל הזנות. נשים אלו מגיעות למרכז באופן עצמאי - לרוב בעקבות בריחה מסביבה מתעללת, או בעקבות מפגש עם נשות הצוות במסגרת 'סיורי לילה' ברחובות. המרכז יכול לאכלס עד 15 נשים בו זמנית, ותחלופתן נוטה להיות תדירה עקב אשפוז כתוצאה מנטילת מנת יתר של סמים או חשיפה להכאה על ידי לקוחות, וכן, בעקבות הגעת נשים חדשות. פעילות המרכז נחלקת לשתיים: מרכז חירום, המשכן נשים שמבקשות מקלט למשך הלילה; ומרכז יום, שבמהלכו מתקיימות פעילויות טיפוליות ושיקומיות, ביניהן תרפיה קבוצתית באמצעות אומנות חזותית, המהווה את מסגרת הטיפול המדוברת.

קבוצת הטיפול באומנות הוגדרה כקבוצה פתוחה, עקב תחלופתן הגבוהה של הנשים, וכקצרת טווח, מכיוון שהתקיימה במסגרת תקופת ההתמחות המעשית של החוקרת. מסיבה זו, לא התאפשרה בנייה של תכנית טיפולית ארוכת טווח ועלה קושי ליצור רצף תהליכי, אלא שכל פעילות מתוכננת אמורה הייתה לספק אפקט טיפולי בפני עצמה. המפגשים היו מובנים, הן מבחינת תכנון הפעילות מראש והן מבחינת תבנית התנהלות

השלב השני בטיפול במכורים מתמקד בעידוד המטופל לנקוט בפעולה לצורך קידום השינוי. המטפל באומנות מעודד להפעלת יוזמות בבחירת חומרי היצירה והסגנון האומנותי, וניתוב הסיפור היצירתי למחוזות רצויים. לדוגמא, הנחיה ליצירת קולאז' המציג את רווחי ההתמכרות לעומת המחיר שהיא גובה, מספקת למטופל הזדמנות לחקור את הברירות העומדות בפניו, ומתוך השתקפות היצירה, את אפשרות הבחירה בסגנון חייו (Holt & Kaiser, 2009).

השילוב בין הכרה במציאות הפנימית והחיצונית לבין העידוד בנקיטת פעולה לצורך הגעה למציאות רצויה, הולם היטב את מטרות השיקום של אנשים שמכורים לאלכוהול ולסמים, וכן, את הנחות היסוד של תרפיה באמצעות אומנות חזותית.

### טיפול קבוצתי באמצעות אומנות בסביבות חברתיות מאיימות

מטרת הקבוצה הטיפולית באומנות היא ליצור מרחב מכיל, שבו תוכלנה מטופלות, בין אם נפגעות התעללות או מכורות לסמים, לחוות מחדש בבטחה תחושות קשות שנותקו לאורך השנים. הקבוצה מעודדת תחושה של הזדהות ושותפות, ועשויה ליצור חוויה של קתרזיס מתוך צפייה בתהליך של משתתפות אחרות (Anderson, 1995). הפורמט הקבוצתי שואף להעצמה, וללימוד של דרכים אדפטיביות להשבת תחושת השליטה האבודה על תחומי חיים שונים (Brooke, 1995).

אולם, נשים שעוסקות בזנות נוטות לעטות על פני דמות הקורבן חזות תוקפנית, למטרות הרתעה. בדומה לאסירות, אשר משתקמות בסביבה משותפת, הן מפעילות דפוסים התנהגותיים של הסתרה, לרבות של פנים פגיעים יותר בפנימיותן, אשר מאפשרים את הישרדותן. בסביבה זו, הנשים עסוקות ללא הרף באופן שבו הן נתפסות על ידי האחרות, והדריכות התמידית מופנמת בסופו של דבר כחווית סכנה ואובדן היכולת לסמוך על אחרים (Ferszt, Hayes, DeFedele & Horn, 2004), התנהלות המקשה על יצירת אמון וסביבה מכילה בטיפול הקבוצתי.

כמו כן, נשים רבות מגיעות למרכזי שיקום כמוצא מסביבות מתעללות והרסניות, שאליהן נקלעו בחייהן האישיים. ההיפרדות מהסביבה הישנה, שפעמים רבות כוללת את המעגל המשפחתי, אינה נאספת כראוי. כאשר הסביבה השיקומית אינה מאפשרת את העיבוד מתעוררת בעייתיות גדולה: במחקר על אסירות שחו אובדן בתקופת מאסרן, נמצא כי הן חוששות שהבעת הכאב תיתפס על ידי אסירות אחרות כחולשה, ומתאבלות בהיעדר סביבה תומכת (Ferszt et al., 2004). האמביוולנטיות בין הצורך בעיבוד לבין הצורך בהסתרה מתבטאת היטב במחקרו של Hanes (2008), שבו אסירות



מהם. מספר שבועות לאחר מות בעלה, בנה של ניבה, אז בן 25, החל לשדל אותה לזנות באמצעות כוח ואיומים כדי לממן עבורו סמים, למשך תקופה של שנה.

ניבה החליטה להגיע למרכז השיקום בכדי להתרחק מבנה, ובתקופת שהותה בו נטלה מתדון במינונים מפוקחים ובקביעות. התנהלותה בתהליך השיקום הייתה אמביוולנטית במובנים רבים: עיסוק בקונפליקט שבין הרצון להיות עם בנה בקשר לבין הצורך להתרחק ממנו, שיתוף הסובבים בלבטיה וברגשותיה הקשים לעומת שמירה על עצמה מפני הנשים המשתקמות בנוכחותה, וכן, שיתוף פעולה עם הצוות והגעה לכל הפעילויות המוצעות במרכז אך מעורבות רגשית מועטה בהן. שניות זו הביא לשיפור מועט במצבה של ניבה, אשר שהתה במרכז בסך הכל חמישה חודשים, עד שסולקה בעקבות מכירת סמים לנשים המשתכנות במקום, יחד עם מטופלת דומיננטית נוספת, שכנראה השפיעה עליה לפעול כך.

#### איסוף הנתונים וניתוחם

המחקר הנוכחי כולל תיאור מקרה, אשר דרכו נבחנו חווייתה של אישה המשתקמת מזנות במסגרת של טיפול קבוצתי באומנות. חקר מקרה מהווה חקירה אמפירית של תופעה בהקשריה הטבעיים, תוך מיקוד בסוגייה ספציפית ושימוש במגוון מקורות מידע (Noor, 2008). השימוש במתודולוגיה זו נועד להעמיק את ההבנה של אלמנט מסוים המשוויד לתופעה, ואכן, היכולת לבחון את המידה שבה ניבה נתרמה מהטיפול הקבוצתי באמצעות אומנות התאפשרה בזכות התבוננות לעומק בהיסטוריה האישית שלה, לצד בחינת הסתגלותה למרכז השיקום.

חקר המקרה מבוסס על 4 מפגשים טיפוליים באמצעות אומנות עם ניבה: הראשון התקיים בפורמט פרטני, ושלושת הנותרים במסגרת קבוצתית. בתם כל מפגש, נרשם דו"ח מפורט הכולל התייחסות להתנהלותה המילולית, ההתנהגותית והאומנותית של ניבה, הן מבחינה תוך-אישית (תכנים אישיים), והן מבחינה בין-אישית (אינטראקציות עם מטופלות אחרות ועימי). יצירותיה תועדו באמצעות מצלמה.

לצורך העבודה, נערך ניתוח תמטי של התכנים העולים מאמירותיה של ניבה, מיצירותיה, מאינטראקציות חברתיות שניהלה במפגשים, ומיחסיה עימי. זהו ניתוח תוכן (Berg, 2001) השואף לקטגוריזציה של התוכן ולתמצותו באמצעות תמות, וכולל ארבעה שלבים: (1) שקיעה בחומרי הקריאה והכרות מעמיקה עם הנתונים. (2) מציאת דמיון ושוני בין יחידות טקסט שונות. (3) דליית תמות מרכזיות ותתי תמות מתוך יחידות הטקסט. (4) הצמדת ציטוט בולט מהטקסט לכל תמה ותת תמה, ובחינת מידת החזרתיות שלו.

קבועה. אולם, הרכב הקבוצה המשתנה בשילוב עם אווירת הדריכות שיצרו אינטראקציות כוחניות בין הנשים, הגמישו את המסגרת הטיפולית במטרה להתאימה לכאן ועכשיו של הקבוצה. בסך הכל התקיימו 10 מפגשים באורך של שעה כל אחד, ובהם השתתפו 7-3 נשים (בממוצע 4 משתתפות במפגש), מתוכן 2 אשר הגיעו לכל המפגשים.

הקבוצה הונחתה על ידי מספר מטרות מרכזיות: האחת, הכרות עם חומרי היצירה מנקודת מבט רגשית, והכרות העצמי בעקבות השימוש בהם. לנשים ניתנו הנחיות לביטוי עולם תוכן רגשי מסוים באופן יצירתי, ולאחר מכן, עובדו התכנים התוך-אישיים והבין-אישיים שעלו בעקבות העיסוק באומנות והחשיפה לה. השניה, למידת השימוש בחומרי יצירה, שכללה גם פן טכני, לצורך הגברת היכולת לביטוי אישי מכוון. ממד השליטה הרחיב את רפרטואר הייצוגיים העצמיים, וענה על חסך רגשי, שכן, חוויית השליטה של נשים העוסקות בזנות נוטה להישלל מדי יום. אופן השימוש בחומרי היצירה משול לחוויית ההתנהלות מול הסביבה, ולכלים הרגשיים והחברתיים שברשותה של כל משתתפת לצורך הצגה עצמית ויצירת קשרים עם סובביה. למידת השימוש בחומרי היצירה ספקה הזדמנות לחקירה של כלים אלו ולחוויה אלטרנטיבית של העצמי. השלישית, חיזוק העצמאות ויכולת הבחירה בקרב הנשים, שכאמור, מהן נטלות בתחומי חיים כה רבים. בקבוצה נידון הכוח הטמון בבחירה אישית, אשר מתחיל בחדר הטיפול דרך העיסוק באומנות, וממשיך מחוץ לו בחיי היום-יום. חששות רבים חסמו את חופש הבחירה- מחוסר הצלחה להגיע לתוצר אסתטי, מלעג מצד משתתפות אחרות, מחשיפה עצמית ועוד. אולם, חששות אלו פחתו לנוכח הנחיות ליצירה ספונטנית, שאינה מצריכה תכנון או חשיבה.

לסיכום, הקבוצה הייתה פתוחה, ושיטת הטיפול בה הייתה גמישה ומותאמת למבנה הקבוצה הכללי, אך גם לפרטים שבתוכה. המטרות העיקריות היו הכרות השימוש עם חומרי יצירה, למידת השימוש בהם לצורך ביטוי אישי, וחיזוק עצמאות הבחירה, תוך הגברת הספונטניות. מטרות אלו עונות על צרכים רגשיים שנוטים לעלות בקרב נשים שעוסקות בזנות.

#### תיאור המקרה

ניבה (שם בדוי) היא אלמנה בת 52. חסרים פרטים על שנים רבות מחייה, אך ידוע כי בילדותה היא הייתה חשופה להתעללות מינית ארוכת שנים על ידי אחד מבני המשפחה, שזהותו נתונה לויכוח. בשנות ה-20 לחייה, היא פגשה את בעלה, יחד עימו נטלה סמים קשים במשך שנים רבות. הם הולידו בן יחיד, אשר עם השנים התמכר לסמים קשים גם הוא. כאשר הייתה בת 51, בעלה נפטר בזרועותיה כתוצאה מדום לב, אז קבלה שרותי רווחה סוציאליים, אך לא הייתה מסופקת

הופיע מוטיב הטריאדה בצורת דימויים סמליים ביניהם מתנהלת דינמיקה דומה. בחלק מהציורים, הרקע הופיע כמרחב ריק, שבו מוקמו הדמויות בתלישות בחלל, ובאחרים, הדמויות חוברו לדימויים בעלי משמעות, כגון בית (ראו יצירה מספר 1). לעיסוק של ניבה בטריאדה נלוו עוצמות רגשיות ומלל רב במהלך היצירה ומחוץ לה, יתכן כביטוי של השקעה רגשית מרובה בקשרים עם בעלה המנוח ועם בנה. מותו הפתאומי של בעלה לא אפשר לה לבצע פרידה ראויה, ונסיבות ההזדרדות לעיסוק בזנות כמעט מייד לאחר מכן, לא אפשרו חוויה מספקת, אם בכלל, של עיבוד האובדן. כמו כן, יחסיה החולניים עם בנה מעמידים אותה בפני קושי ודילמה, בין ויתור על בשר מבשרה לבין בחירה ביחסים מתעללים. היצירות משקפות קשרים אלו, ומעידות על מקומה הנתפס של ניבה במשפחתה המפורקת, כנטושה וכקורבן. בנוסף, הן מספקות לראשונה מקום להבעת אבל על מות הבעל.

#### עיסוק בתפיסה עצמית בקשר

נושא כאוב נוסף שעמו התמודדה ניבה היה דימויה העצמי השבור והרעוע, ונטייתה לביטול עצמי באינטראקציות עם אחרים. היא הרבתה לספר את סיפור חייה הכאוב ושופע התלאות, תוך תיאור חוויה של שקיפות, סבל וכפיפות, אך שתיקה לנוכח עוולות שנעשים לה, "כדי לא לעשות בלגן". הקושי לעמוד על שלה התבטא גם בהתנהלותה במפגשים - כך לאחר המפגש הפרטני מחד הודתה על המפגש ועל תרומתו, ומאידך התחמקה מהגעה למפגשים נוספים. בשיחת הבהרה עם העובדת הסוציאלית שלה, דובר הקושי לסרב ולעמוד על שלה, לצד הבלבול שלי כתוצאה מהתנהגותה המרצה מחד ומתחמקת מאידך.

"הלא שלי הוא לא חד משמעי וברור, אז כל אחד יכול לעשות איתו מה שהוא רוצה. אני רוצה ללמוד להגיד 'לא' חזק".

חווית הכפיפות העצמית קבלה גם ביטויים אומנותיים. במפגש הקבוצתי השני, ניבה ציירה דמויות אנוש, ובמהלך הציור שתפה אותי כי אינה מצליחה לצייר ידיים של אנשים, אז נחקרה המשמעות של ידיים עבודה. היא התייחסה לידיים כאל איבר שאמור לספק חוויה של שליטה ומסוגלות, אך חשה צער לנוכח הגילוי כי חווייתה היא כזו של חוסר אונים והיעדר יכולת. במהלך דיבורה, היא החוותה תנועה של כתפיים סגורות וזרועות צמודות לגוף.

"ידיים עושות הכל - כותבות, מכינות, עושות, הן החלק הכי חשוב בגוף... אבל אני מרגישה קשורה".

במפגש הקבוצתי השלישי, שעסק בעבודת הסמל באמצעות חימר, יצירותיה של ניבה ביטאו חוויה של היעדר יכולת

התמות שנדלו מניתוח המקרה של ניבה מפורטות בחלק הממצאים.

#### **ממצאים**

בתקופת הטיפול הקצרה שניבה עברה במרכז השיקום, נחשפו מספר מוקדי עיסוק מרכזיים: אובדן בעלה וההתאלמנות הלא מעובדת לצד יחסים מתעללים עם בנה; חוויית קורבנות וחוסר אונים ביחסים בין-אישיים, המקשה על היכולת לעמוד בפני עצמה; חוויית השיקום במרכז ועיבוד התכנים הקשים, תוך עמידה על המשמר לנוכח הסביבה החברתית המאיימת; והאמצעים ההגנתיים שעמדו לרשותה במהלך הטיפול המתאגר על כל פניו. כפי שיתואר בפרק זה, העיסוק באומנות קיבל תפקיד מרכזי בתהליך הטיפולי של ניבה, ושימש אותה במגוון דרכים.

#### עיסוק ביחסים עם דמויות משפחתיות

ניבה עסקה רבות בזכרונות אודות בעלה וביחסים עם בנה, ברמת המלל וברמת היצירה. בנה היה נוטה להגיע למרכז בכדי לסחוט ממנה כספים באיומים אלימים, עד שהורחק על ידי המשטרה אשר נקראה על ידי צוות המרכז. כל תקרית כזו ערערה את שלוות רוחה של ניבה, והובילה להזדרדות נפשית במצבה ולפגיעה בתהליך גמילתה מהסמים. תדירות, היא הביעה אמירות של געגועים כלפי בעלה המנוח, וייחלה לשובו כדי שיתקן את חייה. העיסוק הרגשי בקשר האבוד מהעבר, ובקשר הלא מוגן בהווה, היה חלק בלתי נפרד משגרת חייה.

"כשבעלי היה בחיים הוא יכול היה לעצור את הלב שלי מלהתעלל בי, ואחרי שהוא מת אין מי שיעצור אותו בשבילי".

יצירה 1: עיסוק בדמויות משפחתיות



גם באומנות ניכר עיסוק משמעותי בדמויות הבעל והבן, ובאינטראקציה הקיימת ביניהן. ביצירותיה של ניבה הופיעו דמויות אנוש פיגורטיביות, ובהן דמותה המצוירת של ניבה אשר מוקמה בקצה המצע, בעוד שייצוגי הבעל והבן מוקמו יחד במרחק ממנה, או באופן שאיים על דמותה. ביצירות נוספות

להתמודדותה עם יחסן של משתתפות הקבוצה. יצירת הדימויים המיניים במסגרת הקבוצתית עוררה צחוק ואמירות עוקצניות מצד המשתתפות, וניבה ניסתה להעביר את האחריות על יצירתם למשתתפת אחרת, תגובה שזכתה להתרסות נוספות. אחת מהן הייתה: "את תמיד עושה את מה שאומרים לך", ולכך ענתה ניבה: "את רואה איזו ממושמת אני?" בנימה שחצויה בין הומור לייאוש. מאחר שהיה זה המפגש האחרון שבו השתתפה קודם לסילוקה, רק ניתן לשער כי המשך עבודה טיפולית על ביטוי האגרסיות, ועל חיזוק המקום שתופסים העצמי וצרכיו, עשוי היה להניב למידה של התמודדות אדפטיבית, המתפרשת לתחומי חיים נוספים, ובסופו של דבר, אולי ניבה הייתה למדה לעמוד בפני עצמה בקשרים בין-אישיים.

#### השתקמות בצל סביבה חברתית מאיימת

רבות מהנשים המשתקמות במרכז מעורבות בחיי פשע, מקרי אלימות, גניבות וצריכת סמים. חלקן נכלאו בבית סוהר לתקופות ארוכות בגין הפעלת אלימות חריפה כלפי ילדיהן או נשים אחרות העוסקות בזנות. בתיקה האישי של ניבה ישנו רישום פלילי של עיסוק בזנות וצריכת סמים, אך היא לא הייתה מעורבת בתקריות שכללו פגיעה בזולת. תהליך השיקום שעברה בנוכחות הנשים אופיין בחוויה תמידית של דריכות לסכנת תקיפה, רגשית ופיזית. המפגש בין נטייתה להקרין חזות קורבנית ופגיעה, לבין היות הנשים אלימות, מאיימות ומניפולטיביות, יצר מצבי סיכון רגישים שיכלו להתלקח ולאבד שליטה בכל רגע נתון.

*"אני נמצאת כאן כי אני צריכה להתרחק מהבית ומהבן שלי, אבל גם כאן קשה לי בגלל הנשים האלה. אין לי תרבות כלא והתעסקות של שנים בזנות כמוהן, אז אני צריכה להתגונן ולהגן על עצמי כל הזמן".*

במפגש הפרטני, התאפשר לניבה לחשוף את הכאב שבו היא שרויה בעקבות אובדן בעלה, ולשתף בקושי לחוש צער ולבכות מול הנשים הכוחניות שבסביבתה, מחשש להיתפס כחלשה, מצב שיוביל לכך שהן ייטפלו אליה. למעשה, נוכחותן הבלתי פוסקת בחייה לא אפשרה לה רגע של בידוד לצורך עיבוד תחושות הצער והכאב שהצטברו לאורך השנים, בפרט לאחר התאלמנותה. הקושי של ניבה להתוודע לחווייתה הרגשית ולתת לה מקום, התבטא בהבדלים בהתנהלותה במפגש הפרטני לעומת במסגרת הקבוצתית. בהשוואה בין המפגשים, נראה כי בהעדר משתתפות אחרות התאפשר לה להתחבר רגשית לעצמה וליצירתה, בעוד שבסביבה הקבוצתית ניבה חפשה אחר אינטראקציות קלילות והומוריסטיות עם הנשים (בין אם

להחזיק את העצמי. תחילה, היא יצרה גוף אדם, ובנפרד ממנו ראש אשר היה גדול מכדי להיות מוחזק על ידי הגוף. ניסיונותיה החוזרים לחברם ולהעמיד את הפסל ביציבות כשלו, ולבסוף היא מעכה אותו לגוש. בהמשך, היא עיצבה עץ בעל גזע עבה אשר עמד יציב על פני הקרקע, אך ענפיו התקפלו, ועל ידי ניבה תואר כ"עץ שענפיו לא עומדים" (ראו יצירה מספר 2). שני דימויים אלו מאופיינים בבסיס יציב ובחלק עליון שאינו מצליח להיות מוחזק על ידו. כאשר שאלתיה אם היא רואה ביצירות אלו חיבור לחייה האישיים, ניבה ספרה על הקושי לסרב לבקשותיהם של אנשים, גם כאשר הם פוגעים בה ומנצלים אותה, ועל אי יכולתה להגן על עצמה.

*"אני לא מצליחה לעמוד בפני עצמי, אני תמיד צריכה משהו שיחזיק אותי, להישען עליו".*

אולם, נוסף לדימויים כאובים אלו, ניבה עיצבה באותו מפגש סל הנושא פירות- דימוי המתקשר לתוצר עמל מתגמל (ראו יצירה מספר 2). היא בחרה שלא להביע כלפיו התייחסות מילולית במפגש הקבוצתי, יתכן כביטוי של ביטול חשיבותו, המזכירה את נטייתה לבטל את החלקים המתגמלים בחייה. ניתן לראות בכך חיבור להוויה של סבל ומסכנות, הצגת העצמי כקורבן, או ביטוי של ביטול הצרכים האישיים בקשרים עם אנשים.

יצירה 2: ביטויי תפיסת העצמי בקשר



חווית ביטול העצמי בקשר קיבלה ביטוי נוסף במפגש קבוצתי זה, הקשור בעולם הזנות. במהלך חלוקת החימר, מיוזמתה ניבה החלה לעצב ולמעוך באופן חוזר ונשנה דימויים של אברי מין זכריים בגדלים שונים, לעיתים בליווי קללות, בעלות אופי חצי הומוריסטי וחצי כועס. דימוי הפין, כאובייקט שלוקח בחייה תפקיד פוגעני ומשפיל, עורר ביטויי אגרסיה פיזית ומילולית. חומרי היצירה שמשו ככלי לפורקן, וכמיכל לכעסה ולצורכי ההרס, הטמונים בחוויית הפגיעה והביטול שהיא נוטה לחוות מול האחר. יתר על כן, השימוש בהם סיפק את ההזדמנות להבנות מציאות אלטרנטיבית, שבה ניבה אינה הקורבן, אלא התוקף, שבכוחו לבטל את האחר.

אולם, יכולתה של ניבה להתמודד עם התכנים הקשים כאשר חומרי היצירה ייצגו את האחר בקשר לא הועתקה

החשיפה המילולית המסוכנת, כמו גם הפקרות הגוף לסיטואציות מסכנות בעת העיסוק בזנות, עולה בקנה אחד עם הוויית הסבל והמסכנות שאליה מחוברת ניבה במלוא העוצמה. המפגש בין דפוס התנהגותי זה לחוויית החיים בסביבה חברתית מאיימת העסוקה במאבקי כוחות, יצר סביבה שיקומית לא מוגנת ואף מסוכנת עבור ניבה.

#### חווייה רגשית מנותקת לעומת מציפה

דפוס רגשי שאפיין את התנהלותה של ניבה קשור במידה שבה הייתה מחוברת לעולמה הפנימי, ולתכנים הקשים שעמם התמודדה בחיי היום-יום. הקושי שחוותה בויות הרגשי הניב לעיתים מצבים של הצפה רגשית, בכיות ממושכות ובלתי נשלטות, והיעדר יכולת להרגעה עצמית; ולעיתים דיבור בנימה לקונית על טראומות עבר, וחזות אטומה לנוכח סיטואציות קשות להכלה (המתרחשות תדירות במרכז השיקום). מעברים חדים אלו ייצרו והזינו זה את זה, בתהליך מעגלי של אגירה לכדי גדישת הסאה, והתפרקות.

הן ברמה ההתנהגותית, והן במסגרת היצירה, ניבה נטתה לעסוק בתכנים קשים ולא מעובדים, אך לנתק מעיבוד החווייה חלק מסוים, בכדי לשמור על עצמה באופן זמני מהתפרקות. ביטויים התנהגותיים של הניתוק כללו את נטייתה לספר את סיפור חייה הכאוב בטון נטול נימה רגשית, באופן שכנראה הקנה לה את הביטחון לספר גם בסביבות לא בטוחות. ביטוי נוסף היה ניסיונות ההתחמקות והבריחה מהטיפול לאחר קיומו של המפגש הפרטני, אותו ניבה ידעה להסביר בכך שכאשר ניתנה לה הבמה במלואה, היא הוצפה בתכנים קשים, בעוד שבמסגרת קבוצתית אינה מחויבת לדבר ולשתף ברגשותיה, ובכך נמנעת מהתחברות אליהם.

ביטויים אומנותיים של הניתוק הופיעו גם במקרים הקיצוניים יותר- העיסוק בטריאדה המשפחתית, בהתעללות המינית ובזנות- שבהם נלוותה לתהליך היצירה חווייה רגשית קשה. על אף המוצפות, ניבה הראתה רמה גבוהה של שליטה בחומרי היצירה, לרבות הפחות נשלטים (כגון גואש); הדימויים שיצרה אופיינו באופי פיגורטיבי, ברור וקווי; ובתוצרים קיימת שמירה על ארגון מרחב היצירה. סגנון אומנותי זה ניכר היטב ביצירות דו ממדיות, אך גם ביצירת החימר נראה תוצר קונקרטי, והחלקת קו המתאר להגברת הדיוק. אם כן, הניתוק הופיע כפער בין התנהלותה הרגשית וההתנהגותית של ניבה במהלך היצירה, לבין מראה התוצר וסגנונה האומנותי.

במידה מסוימת, ניבה הבחינה בכוחות הלא מודעים הפועלים עליה במהלך היצירה, וניסתה לחזק את החיבור הפנימי שלה לאומנות. היא התעניינה בפרשנות הצוירים, בסמלים שעולים בהם, ובמשמעות שימוש בחומר כאשר נידון

התקשורת הייתה מילולית או שסבבה סביב האומנות), ופחות שקעה ביצירה ובעולמה הפנימי.

#### יצירה 3: הסוואת הקשיים הרגשיים דרך יצירה אסתטית



בהתאם לכך, הדימויים שהופיעו ביצירותיה של ניבה בנוכחות נשים אחרות היו מופשטים ומרוחקים, כדוגמת יצירה מספר 3. יצירה זו מתמקדת בפן האסתטי, ואף אם היא טומנת בחובה תכנים משמעותיים יותר, הם מקבלים ביטוי סמוי, המוסתר מפני יתר המשתתפות. אולם, חשוב לציין כי היצירה הוכנה במפגש הקבוצתי הראשון, ואם התהליך הטיפולי של ניבה היה נמשך זמן רב יותר, יתכן כי הייתה גדלה יכולתה לבטא את עולמה הרגשי בפתחות, ביצירה ובמלל. גם ברמה ההתנהגותית ניכר ניסיון להסוות את תחושותיה הטעונות כלפי התכנים הכאובים בהם עסקה, אמנם ללא הצלחה. דוגמא בולטת לכך הייתה תגובת הצחוק שהביעה ביחס ליצירות אברי המין הזכריים שהכינה מחימר, כשבפועל ניכרו כעס רב ועומס רגשי בשפת גופה ובהבעות פניה. נטייתה של ניבה להסתרה מספרת על הצורך להגן על העצמי האוטנטי בעל חוויות החיים הכאובות, באמצעות מסיכה של קלילות וחברותיות.

אולם, המרחק הרגשי וניסיונות ההסוואה לא תמיד פעלו לטובת ניבה. בעקבות נטייתה לרצות ולהתנצל, לעיתים היא סיפקה פתח להפניית התרסות ועוקצנות, הבליטה את החשיפה במקום להסוותה, והכניסה את עצמה למצבי סיכון מול חברות הקבוצה. בהמשך לדוגמא על עיצוב דימוי הפין, ניבה לא משכה תשומת לב יתרה מצד המשתתפות עד אשר צחקה בקולניות על תוצרי ידיה, וניסתה להעביר את האחריות על יצירתם אל משתתפת אחרת. הניסיון המוחצן להסתיר את כוונות מעשיה הניב את התוצאה ההפוכה מציפייתה, גרר תגובות מקניטות, ואושש את חוויית השקיפות המאיימת. לא אחת נוכחתי, מחוץ למסגרת הטיפולית, לחזות בניבה מספרת את סיפור חייה הקשה והעצוב בסביבה חברתית לא בטוחה או לא מוכרת. בסופו של דבר, הריצוי והנגררות החברתית היו גם אלו שהביאו לסילוקה מהמרכז.



מהטיפול בניבה, תוך בחינת מידת יכולתה להיעזר בטיפול ולקדם את מצבה.

כאמור, קבוצת הטיפול באומנות שאפה להכרות השימוש עם חומרי יצירה מנקודת מבט רגשית, ללמידת השימוש בהם להגברת חווית השליטה, ולחיזוק יכולת הבחירה והעצמאות. בבחינת השתלבותה של ניבה בקבוצה, ניכר כי רכיב האומנות סייע לה באופנים רגשיים רבים בהגעה למטרות הקבוצה. ראשית, עיבוד התכנים הקשים באופן עקיף באמצעות האומנות אפשר לניבה לעכל את חוויות החיים הטראומטיות בהדרגה ובאופן מרוכך. כעבור תקופת חיים של ניתוק, בריחה והימנעות, טיפול ורבלי עשוי להציף באחת את החוויה הלא מעובדת וליצור הצפה רגשית, או לשמש כהגנה קוגניטיבית שתפחית מעוצמת החיבור הרגשי (Lefevre, 2004). ניכר כי הדיאלוג של ניבה עם עולם האומנות אפשר מפגש אחר עם התכנים הלא מעובדים. הצורך לשמור על עצמה התבטא גם בבחירותיה בחומרי יצירה מארגנים ובהכנת יצירות בעלות אופי פיגורטיבי, שכאמור בסקירה, מספקים חוויית יצירה נשלטת ומעמעמים את החיבור הרגשי (Moon, 2010).

שנית, ניבה הראתה שיפור ברמה הטכנית בעת השימוש בחומרי יצירה, על אף שהשתתפה במפגשים בודדים. יכולתה להפיק תוצרים אסתטיים הייתה מתגמלת עבורה, ושמשה כקשר קפיצה לצלילה משמעותית יותר אל תוך עצמה (Oster, Magnusson, Thyme, Lindh & Astrom, 2007). דוגמא בולטת לכך מופיעה ביצירה מספר 2 שהוכנה במפגש האחרון-בעקבות יצירת דימויים סמליים בעלי חזות אסתטית, התאפשר לניבה לעסוק בחווייתה הטעונה בקשרים בין-אישיים, ולהקנות פרשנות לביטויים המוחשיים של חווייתה הפנימית.

הצפת תכנים משמעותיים דרך עיסוק ביצירה מהווה אלמנט מרכזי מגישה של Kramer (1979), הקרויה אומנות כתרפיה (Art as Therapy), ולפיה, תהליך היצירה ותוצריו מהווים את מהות התהליך הטיפולי. גישה זו מבוססת על הרעיון שהיצירה מעודדת התרגעות ושקיעה בעצמי, ומאפשרת לתקשר עולמות תוכן רגשיים באופן לא מילולי, ועל כן, מרפאת ומקדמת במהותה. מצב ההתרגעות מזכיר את התייחסותו של וויניקוט (1996) לחוויה המתהווה באדם המשחק, כעין מצב סרק של האישיות, המקנה את החופש להעלות תחושות ומחשבות ברצף שהקשריו אינם בהכרח הגיוניים. הישארות בהלך נפש זה מובילה לגילויים חדשים וחוויות העצמי באופנים לא מוכרים, ובהתאם לכך, ניכר כי העיסוק ביצירה חשף בפני ניבה פנים חדשים בעצמה, והיא חקרה אותם בסקרנות רבה במפגשי הטיפול באומנות.

בקבוצה. לדוגמא, במפגש הקבוצתי הראשון, שבו הציגה התנהלות יחסית מרוחקת, היא התנסתה ביצירה בצבעי גואש, שהניבו תוצר צורני מופשט (ראו יצירה מספר 4). במפגש זה, היא הראתה יכולת לחבר בין הציור לחיים הפרטיים שלה, ואף ביחס לנשים אחרות. על אף הגנותיה החזקות, היא ביטאה רצון להתפתחות אישית דרך הטיפול.

*"אני כל הזמן עושה קווים גליים, מה זה אומר? ... זה מזכיר לי עליות וירידות. אבל האמת היא שככה אני גם בחיים, מצב הרוח שלי משתנה כל הזמן."*

יצירה 4: תוכן ציורי מרוחק



נראה כי ניבה נעה על גבי רצף של רמות בחיבורה אל עצמה ואל חווייתה הרגשית. תנודות לא יציבות אלו הובילו תדירות למצבים קיצוניים של ניתוק ודיסוציאציה, ולחלופין, של הצפה רגשית. נטייתה לבדוק את משמעות ציוריה ("מה זה אומר עלי?") עשויה לבטא את ניסיונה להתחבר לעצמה ולנושאים הכואבים דרך האומנות, ואולי גם את רצונה ללמוד כיצד לשאת את המעמסה מבלי להתפרק.

התמות העולות מתקופת הטיפול הקצרה של ניבה במרכז השיקום מעידות על עיסוק רב בקשרים בין-אישיים, הכוללים גם יחסים אינטימיים עם דמויות משמעותיות, וגם אינטראקציות הטומנות בחובן פוטנציאל פוגעני ומסוכן. גגיעותה של ניבה והממד הקורבני שהיא מביאה לתוך קשרים נוטים לייצר בלבול בין מצבי האינטימיות והפוגענות, הן ברמה הגופנית-מינית והן ברמה הרגשית. נוכחות הנשים המאיימות כרקע לתהליך השיקומי שלה מעוררת חרדה וצורך בשמירה על העצמי, אשר פעמים רבות פגעו ביכולתה לכוון חיבור רגשי ולעבור תהליך משמעותי.

## דיון

המחקר הנוכחי בחן האם טיפול קבוצתי באמצעות אומנות נחוה כסביבה מוגנת לעיבוד תכנים אישיים בקרב נשים שעוסקות בזנות, דרך תיאור מקרה של אישה הפועלת ליציאה ממעגל הזנות במהלך שהותה במרכז שיקומי. המחקר עסק במפגש שבין מטרות הקבוצה, אשר שימשו כמסגרת למרחב הטיפולי, לבין התמות התוך-אישיות והבין-אישיות שעלו

ולתעללות מדכאת את יצר המשחק והספונטניות, והשימוש באומנות היה כה חשוב בכדי לעורר אותו מחדש (Lefevre, 2004). השניה, שמירה על חדר הטיפול כסביבה בעלת גבולות מכילים, ומתן מקום לצורך במוגנות ושמירה על העצמי, תוך השגחה מפני חשיפה עצמית יתרה. מאבקי הכוחות, הצורך בהסתרה, ומצבי הנתק הרגשי לא תמיד אפשרו הגעה לחיבור הרגשי הרצוי במסגרת הטיפולית (Hanes, 2008). במובן זה, העבודה הטיפולית עם ניבה הייתה ממולכדת: מסגרת פרטנית הייתה מציפה מבחינה רגשית ועוררה בה תחושה שהיא "מצויה תחת ספוטי", אך טיפול קבוצתי נחוה כחשוף ולא מוגן.

מאפייניה האישיותיים של ניבה הפכו את העבודה עימה למורכבת עוד יותר: מצד אחד, היא הביעה רצון אמיתי להשתקם, הגיעה לכל המפגשים בכל סוגי הטיפולים שהציע המרכז, והשתתפה בהם באופן אקטיבי; מצד שני, חווייתה המנותקת היוותה מחסום מפני השפעתה של העבודה הטיפולית שנעשתה עימה; ומצד שלישי, הניתוק היה הכלי היחיד שעמד לרשותה לצורך הגנה עצמית מפני הנשים המאיימות שבסביבתה, ומפני אובדן יציבותה הרגשית. סביר כי עבודה ארוכת טווח הייתה מספקת מענה מקיף יותר למידת יכולתה של התרפיה לקדם שינוי במצבה, ומאידך, הקושי להחזיק במסגרות טיפוליות לאורך זמן מהווה תמה בפני עצמה עבור ניבה.

לפיכך, כמענה על שאלת המחקר בנוגע למידת יכולתה של ניבה לעבד תכנים אישיים במסגרת של טיפול קבוצתי באמצעות אומנות, ניכר כי הרכיב האומנותי מילא חלק מיטיב בתהליך הטיפולי של ניבה מהסיבות שפורטו קודם לכן. לעומת זאת, באשר למסגרת הקבוצתית, עולה קושי לשמור על חוויית המוגנות בנוכחות נשים אחרות, המשתקמות גם הן מתקופות חיים ארוכות של ניצול ופוגענות, אך משתמשות בתוקפנות כמסווה לפגיעותן. ניתן לשער על מסגרות טיפול אלטרנטיביות מיטיבות אשר יותאמו יותר לצרכיה של ניבה: האחת, טיפול פרטני באמצעות אומנות, בדגש על עבודה יצירתית שאינה מצריכה בהכרח עיבוד מילולי, אשר יאפשר עיבוד של התכנים הגולמיים המנווטים את התנהלותה הרגשית, וכן, יסייע לה בחיזוק כוחותיה ובלמידה כיצד לעמוד בפני עצמה. לאחר מכן, ניבה תוכל להשתתף בטיפול קבוצתי, אשר בו יתאפשר לה להתעמת עם התנהגויותיה החברתיות הבלתי מסתגלות. אפשרות שנייה הינה השתתפות בטיפול קבוצתי מוגן יותר, שחברותיו הן נפגעות התעללות מינית. כך יתאפשר לניבה לעבד את חוויית התעללות, הן מתקופת ילדותה והן מתקופת העיסוק בזנות, בסביבה בטוחה יותר, שבה חשיפה של תכנים אלו זוכה להערכה ולתמיכה, ולא לגילויי תוקפנות ושיפוט.

אחד מהמצבים החדשים שהזדמן לניבה לחקור היה חוויית השליטה, שכאמור, נוטה להישלל תדירות בקרב נשים העוסקות בזנות. דרך האומנות, ניבה תקשרה מצבים פנימיים שונים באופן נשלט, ואף השיגה שליטה סמלית על מצבי חיים שבהם היא חווה את עצמה כקורבן חסר אונים (Anderson, 1995). דוגמא בולטת לכך התרחשה במפגש שעסק בעבודת הסמל באמצעות חימר, ובו ניבה עיצבה ומעכה באופן חוזר ונשנה דימויים של אברי מין זכריים, אשר ממלאים תפקיד פוגעני ומשפיל בחייה. יתכן כי הצטברות של מצבי שליטה סמליים נוספים ברפרטואר ההתנסויות של ניבה הייתה מאפשרת תהליך של למידה, בו השליטה הסמלית הייתה מועתקת למצבי חיים ממשיים, ויכולת העמידה של ניבה מול העולם הייתה מתחזקת, ומקלה על יציאתה מעולם הזנות.

לעומת האלמנט האומנותי, אשר היטיב עם התהליך הטיפולי של ניבה, האלמנט הקבוצתי בשילוב עם היסטוריית חייה יצר מורכבות אשר ערערה את חוויית הבטחון במרחב הטיפולי. ניבה חוותה חוויית חיים קשות החל מגילאים מוקדמים: התעללות מינית על ידי קרוב משפחה, התדרדרות לסמים והתמכרות, התאלמנות מבן זוג אהוב, התפתחות של קשר מתעלל עם בנה, וחשיפה לניצול ולהשפלה תוך עיסוק בזנות. בעקבות התנגדותה לקבל עזרה סוציאלית בכדי לעבד את החוויית הקשות בסביבה טיפולית מכילה, אופן התמודדותה גובש לדפוסי התנהגות ורגש לא אדפטיביים, המתבטאים בפעולות של הימנעויות ובריחה. נראה כי תנודותיה הקיצוניות על גבי רצף החיבור- ניתוק הובילו לאובדן היכולת לאמוד נכונה מצבים חברתיים שונים, וקידמו את הנטייה לחשיפה עצמית בסביבות מסוכנות.

לצד זאת, בתקופת שהותה במרכז השיקום, ניבה חיה בסביבה חברתית מאיימת ועוינת. התנהגות הנשים שבסביבתן השתקמה מאופיינת בחיפוש אחר נקודות חולשה, מניפולטיביות ונצלנות, אשר מקורה, כפי שאוזכר בפרק הסקירה, השלכתי (Ferszt, Hayes, DeFedele & Horn, 2004). היעדר יכולתה של ניבה לשמור על עצמה, בשילוב עם התנהגותה החברתית הנגררת והמרצה, הביאו אותה פעמים רבות להיקלע למצבי סיכון, לנהוג באופנים שמזיקים לה, ולספק לסובבים אותה הזדמנות לעשות שימוש פוגעני בחולשותיה.

מצב זה זימן קונפליקט בין שתי מטרות: האחת, יצירה חופשית המגבירה את יצר הספונטניות ומאפשרת מעקף של ההגנות הרגשיות, בניסיון לפלס גישה לתכנים הכאובים והטראומטיים, תוך הישארות ברגיעה פיזיולוגית וויסות רגשי (Wylie, 2004). ידוע כי חשיפה ממושכת לטראומה

- Cobbina, J. E., and Oselin, S. S. (2011). It's not only for the money: An analysis of adolescent versus adult entry into street prostitution. *Sociological Inquiry*, 81 (3), 310-332.
- Dalla, R. L. (2000). Exposing the "pretty woman" myth: A qualitative examination of the lives of female streetwalking prostitute. *The Journal of Sex Research*, 37 (4), 344-353.
- Farley, M., and Kelly, M. (2000). Prostitution: A Critical review of the medical and social science literature. *Women & Criminal Justice*, 11 (4), 29-64.
- Farley, M. (Ed). (2003). *Prostitution, trafficking, and traumatic stress*. USA: TheHaworth Maltreatment & Traumatic Press.
- Ferszt, G. F., Hayes, P. M., DeFedele, S., and Horn, L. (2004). Art therapy with incarcerated women who have experienced the death of a loved one. *Art Therapy: Journal of American Art Therapy Association*, 21 (4), 191-199.
- Hanes, M. J. (2007). "Face- To- Face" with addiction: The spontaneous production of self- portraits in art therapy. *Art Therapy: Journal of American Art Therapy Association*, 24 (1), 33-36.
- Hanes, M. J. (2008). Sings of suicide: Using Road Drawings with inmates on suicide observation at a county jail. *Journal of the American Art Therapy Association*, 25 (2), 78-84.
- Holt, E., and Kaiser, D. H. (2009). The first step series: Art therapy for early substance abuse treatment. *The Arts in Psychotherapy*, 36 (4), 245-250.
- Jesson, J. (1993). Understanding adolescent female prostitution: A literature review. *British Journal of Social Work*, 23, 517-530.
- Kramer, E. (1979). *Childhood and art therapy: Notes on theory and application*. New York: Shocken Books.
- Lefevre, M. (2004). Finding the key: containing and processing traumatic sexual abuse. *The Arts in Psychotherapy*, 31 (3), 137-152
- McCabe, I., Acree, M., O'Mahony, F., McCabe, J., Kenny, J., Twyford, J., Quigley, K., McGlanaghy, E. (2011). Male street prostitution in Dublin: A לסיכום, לתרפיה קבוצתית באמצעות אומנות ישנם יתרונות וחסרונות בעבודה עם נשים שעוסקות בזנות. כפי שעולה בעבודה זו, הפורמט הקבוצתי במסגרת טיפולית זו היא שנויה במחלוקת, הן מפאת ההתנהלות הברזנית של הגנתיות וכוחניות מצד הנשים, ובייחוד במקרה של ניבה, המתקשה להגן על עצמה בסביבה מסוכנת זו; והן מסיבה טכנית יותר, הקשורה במסגרת המגורים המשותפים מחוץ לשעות הטיפול, אשר מפגישה את הנשים זו עם זו לאחר החשיפה האישית בקבוצה. לעומת זאת, הרכיב האומנותי שימש כאלמנט טיפולי שבכוחו לספק מענה על צרכים רגשיים רבים, האופייניים לנשים אלו בעקבות נסיבות חייכן. תופעת הזנות אפופה במעטה של בושה, הסתרה, דיסוציאציה והכחשה, ועל כן קיים קושי בתיעוד חוויית העיסוק בה. חקר נוסף של האוכלוסייה ושל השפעת התרפיה באומנות על מצבה רק יטיב עם קידום הנשים, ויסייע בהבנת התהליכים התורמים ליציאתן ממעגל הזנות.
- ביבליוגרפיה**
- אורבך, נ. (2003). להוציא רוח מהחומר- משה על טיפול באומנות. מילון כיס: עבודות על נייר.
- וויניקוט, ד. ו. (1996). משחק ומציאות. תל אביב: הוצאת עם עובד.
- זומר, ל. (2004). עולמה הפנימי של נפגעת גילוי עריות: איורים בצבע ובצורה בתוך תהליך של טיפול באמצעות יצירה בתוך זלידמן, צ. וסלומון, ז. (עורכות). (2004). הסוד ושברו: סוגיות בגילוי עריות. תל אביב: הקיבוץ המאוחד/ מרכז אדלר- אוניברסיטת תל אביב.
- נוי, פ. (1999). הפסיכואנליזה של האומנות והיצירתיות. תל אביב: מודן הוצאה לאור.
- Anderson, F. E. (1995). Catharsis and empowerment through group claywork with incest survivors. *The Arts in Psychotherapy*, 22 (5), 413-427.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
- Brooke, S. L. (1995). Art therapy: An approach to working with sexual abuse survivors. *The Arts in Psychotherapy*, 22 (5), 447-466.
- Bullough, B., and Bullough, V. (1996). Female prostitution: Current research and changing interpretations. *Annual Review of Sex Research*, 7, 158-180.
- Choi, S. Y. P. (2011). State control, female prostitution and HIV prevention in China. *The China Quarterly*, 205, 96-114.

- program. *Journal of Offender Rehabilitation*, 50, 272–285.
- Schwartz, H. (2000). *Dialogues with forgotten voices: Relational perspectives on child abuse trauma and treatment of dissociative disorders*. New York: Basic Books.
- Vanwesenbeeck, I. (2001). Another decade of social scientific work on sex work: A review of research 1990-2000. *Annual Review of Sex Research*, 12, 242.
- Wilson, H. W., and Widom, C. S. (2011). Pathways from childhood abuse and neglect to HIV-risk sexual behavior in middle adulthood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79 (2), 236-246.
- Wylie, S. M. (2004). The limits of talk: Bessel van der Kolk wants to transform the treatment of trauma. *Psychotherapy Networker*, 28 (1), 30-41.
- psychological analysis. *Journal of Homosexuality*, 58, 998-1021.
- Moon, C. H. (2010). *Materials and media in art therapy*. New York and London: Routledge.
- Moore, R. W. (1983). Art therapy with substance abusers: A review of literature. *The Arts in Psychotherapy*, 10 (4), 251-260.
- Newman, F., and Caplan, P. J. (1981). Juvenile female prostitution as a gender consistent response to early deprivation. *International Journal of Women's studies*, 5 (2), 128-137.
- Noor, K. B. M. (2008). Case study: A strategic research methodology. *American Journal of Applied Sciences*, 5 (11), 1602-1604.
- Oster, I., Magnusson, E., Thyme, K. E., Lindh, J., and Astrom, S. (2007). Art therapy for women with breast cancer: The therapeutic consequences of boundary strengthening. *The Arts in Psychotherapy*, 34, 277–288.
- Roe- Sepowitz, D. E., Hickle, K. E., Perez- Loubert, M., and Egan, T. (2011). Adult prostitution recidivism: Risk factors and impact of a diversion

לפניות בנוגע למאמר זה: אל מאיה טל, דוא"ל,  
redmuya@gmail.com